

VORST

Geschiedenis van de stedenbouwkundige ontwikkeling

Deel 1

Schmitt-GlobalView © urban.brussels

Inhoud

1	HOOFDSTUK 1: ALGEMENE INLEIDING – VORST EN ZIJN VERSCHILLENDE WIJKEN	3
2	HOOFDSTUK 2: DE OUDE DORPSKERN EN DE ABDIJ VAN VORST.....	5
2.1	Het ontstaan van het dorp Vorst en de abdij	5
2.2	De steenwegen, de secundaire wegen en de noord-zuidelijke spoorlijnen	8
2.3	Stedenbouwkundige ontwikkeling van de dorpskern eind 19e - begin 20e eeuw.....	12
2.4	De industriële wijk langs de spoorlijn en de sociale tuinvijken	15
3	HOOFDSTUK 3: LAAG VORST EN DE PARKWIJK	16
3.1	De <i>Compagnie Van Volxem</i> en de creatie van de Van Volxemplaen en de Luttrebrugwijk.....	16
3.2	Ontwerpen van Victor Besme: de ringboulevard en het parkproject	18
3.3	De Bergheidewijk	27
3.4	De Messidorwijk, de Bergwijk en de Wijngaardwijk.....	27

Redactie en onderzoek :

Coralie Smets en Michèle Herla

Foto's : DCE

2021

© urban.brussels

Verantwoordelijke uitgever :
Bety WAKNINE, directeur-
generaal, urban.brussels
(Gewestelijke overheidsdienst
Brussel Stedenbouw en
Erfgoed), Vooruitgangstraat, 80
– 1035 Brussel

urban
.brussels

1 HOOFDSTUK 1: ALGEMENE INLEIDING – VORST EN ZIJN VERSCHILLENDE WIJKEN

Vorst ligt in het zuidwesten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ze maakt deel uit van de tweede kroongemeentes of deze gelegen in de periferie van het gewest en grenst aan Anderlecht, Sint-Gillis, Elsene, Ukkel en aan de gemeente Drogenbos in het Vlaams Gewest. De gemeente heeft een oppervlakte van 6,2 km².

Onder het Frans Bewind wordt Vorst opgericht als gemeente onder de rechtsbevoegdheid van het kanton Ukkel. In 1830 wordt ze een volwaardige gemeente bestuurd door een burgemeester en een gemeenteraad.¹ Sindsdien is het grondgebied van Vorst niet meer gewijzigd, met uitzondering van een kleine gebiedsuitbreiding in 1909 na een aanpassing van de gemeentegrenzen in de Berkendaalwijk, ten koste van Elsene.

Zowel op topografisch, stedenbouwkundig als maatschappelijk gebied kan de gemeente Vorst onderverdeeld worden in twee noord-zuid gerichte zones die van elkaar gescheiden worden door de steile hellingen gevormd door de rechteroever van de Zenne die zich uitend in het park van Vorst, het Dudenpark en de zone ten oosten van de Domeinlaan. Ten westen liggen de Zennevallei met de oude dorpskern, de abdij van Vorst en de industriële en commerciële wijken, terwijl het oosten gevormd wordt door een plateau waarvan het niveau tot 100 meter hoog reikt en bestaat uit recentere stedenbouwkundige wijken die grotendeels een residentiële functie invullen.

De eerste vermelding van Vorst dateert van 1105 met een kleine parochie met kapel gewijd aan de Heilige Alena. Enkele jaren later ontstonden de stenen Sint-Denijskerk en de abdij van Vorst met zusters Benedictijnen. Dankzij de aanwezigheid van de abdij groeide het gehucht snel verder tot een volwaardig dorp waarbij de meeste gebouwen zich op het huidige Sint-Denijsplein bevonden en langs de Neerstalse steenweg. De steenweg liep evenwijdig met de Geleytsbeek waarlangs zich vanaf de 17e – 18e eeuw de eerste agrarische en industriële activiteiten ontwikkelden. Aangetrokken door het idyllisch landschap vestigde ook de rijke burgerij zich er met buitenhuizen omgeven door grote domeinen. Op het einde van de 18e eeuw telden het dorp en de abdij tot duizend bewoners waaronder religieuzen, landbouwers, kleine groentetelers, industriëlen en enkele notabelen uit Brussel. Het grondgebied van de abdij was zo groot dat ze bijna 75% van de gemeente inhield.

Met de industriële revolutie en sterke bevolkingstoename tijdens het midden van de 19e eeuw werd de stedenbouwkundige ontwikkeling in de buitenwijken van Brussel noodzakelijk. De gemeentelijke overheid nam het initiatief plannen op te

¹ De eerste burgemeester van Vorst is Victor Bal, hij bestuurde de gemeente van 1830 tot 1843. Een van de bekendste burgemeesters van de gemeente waren Guillaume Van Haelen (1876-1886), Omer Denis (1904-1940) en Léon Wielemans (1940-1947, 1958-1971). Bauwelinckx, A., 2008, pp. 373-392.

maken om het dorpsuitzicht van Vorst voorgoed om te vormen tot een stedelijk weefsel: het Sint-Denijsplein werd aangelegd en omgeven door straten die een verbinding vormden naar de twee nieuwe stations. Andere reeds bestaande landwegen werden rechtgetrokken en verlengd. Tijdens het interbellum bereikte de ontwikkeling van het centrum van Vorst een hoogtepunt door de bouw van het nieuwe gemeentehuis in art deco naar een ontwerp van de architect Jean Baptiste Dewin (Hamburg 1873- Brussel 1948).

De grootste impuls in de stedenbouwkundige ontwikkeling van Vorst werd echter gegeven door een algemeen plan van aanleg van de buitenwijken van Brussel, opgemaakt door de wegeninspecteur van Brusselse voorsteden, Victor Besme (Brussel 1834 – Brussel 1904), die tussen 1863 en 1866 het *Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'Agglomération bruxelloise* [Algemeen plan voor de uitbreiding en de verfraaiing van de Brusselse agglomeratie] tekende. Van hieruit ontstonden de grote ringlanen rondom Brussel – op grondgebied van Vorst van de Albertlaan en de Besmelaan tot aan de Gerijstraat - zowel als de Van Volxemlaan die vanuit de gemeente Sint-Gillis vertrok. Dit eerste, grootschalig plan gaf een élan aan de ontwikkeling van nieuwe wijken. Zo tekende Victor Besme in 1875, onder impuls van de *Compagnie immobilière de Belgique* en koning Leopold II, het plan voor de parkwijk, de Sint-Antoniuswijk en het openbaar park van Vorst.

Op het einde van de 19e en in het begin van de 20e eeuw ontstonden op initiatief van privéondernemers of vastgoedmaatschappijen nieuwe wijken; hiervan waren de meest prestigieuze projecten de Berkendaalwijk van Georges-Edmond Brugmann (Verviers 1829 – Brussel 1900) en de Hoogte Honderdwijk van de *Société Anonyme des Villas de Forest* en zijn spilfiguur Alexandre Bertrand (Brussel 1846 – Brussel 1920). De verstedelijking van deze laatste wijk kende zijn grootste bouwwoede tijdens de interbellumperiode.

Andere recentere wijken van Vorst die pas aangelegd werden tijdens het interbellum of zelfs na de Tweede Wereldoorlog, werden ontwikkeld in opdracht van de gemeente Vorst zoals de Bergheidewijk, de Messidor tuinwijk en de Zevenbunderswijk. De Kersbeek tuinwijk werd ontworpen door de *Société de logements sociaux du Foyer Forestois* om te voldoen aan de hoge vraag van arbeiderswoningen.

Ligging van Vorst in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

2 HOOFDSTUK 2: DE OUDE DORPSKERN EN DE ABDIJ VAN VORST

De oude dorpskern bevindt zich aan de zuidwestelijke zijde van de gemeente, gelegen in het lage gedeelte van Vorst. Het hart van de gemeente situeert zich hier met haar prille ontstaansgeschiedenis. Tot vandaag vormt deze wijk nog het centrum van de gemeente door de aanwezigheid van het gemeentehuis. De wijk ligt geprangd tussen twee spoorlijnen, in het westen Lijn 96 (Brussel-Bergen-Quévy), in het oosten Lijn 124 (Antwerpen-Brussel-Charleroi), met aansluitend industriële- en arbeiderswijken aan de west- en noordzijde ervan, de Wijngaerddveldwijk en de tuinwijk Messidor aan de oostzijde en de gemeente Ukkel in het zuiden.

2.1 Het ontstaan van het dorp Vorst en de abdij

De vroegste vermeldingen van Vorst

De eerste bewoners van het gehucht Vorst vestigden zich in de 11e eeuw langs de oevers van een kleine waterloop, de Geleytsbeek. De gronden waren eigendom van de kasteelheren van Brussel en de hertogen van Brabant en kenmerkten zich als velden met talrijke beken en sloten in de alluviale vlakte van de Zenne.² Deze vruchtbare gronden waren uitstekend geschikt voor landbouwers en vissers. Rond dezelfde periode citeren historische bronnen het bestaan van een autonome parochie met een bescheiden kapel en kerkhof gewijd aan Sint-Alena van Vorst die in het cultusgebouw begraven was en waarvan haar relieken leidden tot een lokale verering.³ Vanaf ca. 1105 kregen de parochianen een stenen gebouw ter beschikking, mogelijk een geschenk van de kasteelheren van Brussel, die ze omvormden tot kerk en toewijden aan Sint-Denijs. .

Tussen 1105 en 1117 ontstond de priorij van Vorst die afhing van de zusters Benedictijnen van Affligem Aanvankelijk deelden de zusters de Sint-Denijskerk met de parochianen..Deze situatie leidde tot conflicten waardoor de dorpingen ca. 1130 een nieuwe Sint-Denijskerk bouwden die vandaag tot de oudste gebouwen in de gemeente behoort. De oude en eerste Sint-Denijskerk kreeg de functie van kloosterkerk en is vandaag verdwenen (zie infra). De eerste kloostergebouwen werden in de 13e eeuw gebouwd en bestonden uit een rijk geheel bestaande uit ondermeer kapittelzaal, sacristie, refectorium, bibliotheek en gastenkwartier.⁴

² CABUY, Y., DEMETER, S., LEUXE, F., *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel, 4, Vorst*, MRBC – MRAH, Brussel, 1993, pp. 27-36.

³ Het leven van de Heilige Alena van Vorst wordt omschreven in R. Podevyn, *Sainte Alène de Forest. Brabant*, 1961, 2, pp. 82-93.

⁴ CABUY, 1993, pp. 42-56; DE PANGE, I., *In het hart van Vorst*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2008 (Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, 47), pp. 24-31.

Vanaf 1238 werd de abdij van Vorst onafhankelijk en ontwikkelde zich tot een omvangrijk domein door het intreden van zusters uit adellijke kringen en de hoogste bourgeoisie die via hun schenkingen een groot aantal gronden in Vorst aankochten. Deze werden gesaneerd en geëxploiteerd als agrarische gebieden. De twee grootste abdijs hoeves in Vorst waren het *Veehof*, vlak naast de abdij en bestemd voor de veeteelt, en het *Slotensberg*, in de buurt van het Hoogte Honderdplein met de exploitatie van graan. Een derde grote hoeve was *De Roetaert*, in de Luttrebrugwijk, die uitgebaat werd door de Ter Kamerenabdij van Elsene.

De Sint-Alenakapel, aanpalend aan het koor van de Sint-Denijskerk, zowel als de Romaanse delen van deze kerk, die teruggaan naar de tweede kwart van de 12e eeuw, herinneren aan de oudste geschiedenis van Vorst.⁵ De overige delen van de abdij getuigen van een tweede bouwfase, die gepaard ging met uitbreidingen en een grondige renovatie op het einde van de 18e eeuw door hofarchitect Laurent Benoît Dewez (Petit-Rechain 1731 - Groot-Bijgaarden 1812) in neoclassicistische stijl.⁶ Door de Franse Revolutie (1789) werden de bouwwerken echter nooit afgewerkt. Een groot deel van de gebouwen, zoals de gotische abdijskerk, werden zelfs geplunderd en verwoest op het einde van de 18e, en een tweede maal begin van de 20e eeuw.

Het Sint-Denijsplein en zijn secundaire dorpswegen

Het huidige Sint-Denijsplein vormde het centrum van het dorpskern en maakte eertijds deel uit van de *dries*, een uitgestrekte weide aan de zuidzijde van de abdij, waarop de dorpingen hun vee lieten grazen. De topografische kaart van Vandermaelen uit 1836 geeft hier een duidelijk zicht op.

De Sint-Denijsfontein, gelegen aan de ingang van de abdij, dateert van rond 1500 en vormt één van de oudste nog bewaarde getuigenissen van het dorp. Rondom de *dries* bevonden zich enkele belangrijke 19e eeuwse gebouwen die vandaag verdwenen zijn. Aan de noordoostzijde, langs de huidige Barcelonastraat, was de eerste gemeentelijke school (1828) die later ook als gemeentehuis, politiekantoor, tijdelijke gevangenis en woning van de leerkracht dienst deed. In de huidige Pastoorstraat, bevond zich de pastorij in een neoclassicistische villa. Aan de oostzijde van de *dries* werd in 1875 een nieuwe gemeentelijke school voor jongens gebouwd, de meisjes bleven in het gemeentehuis.

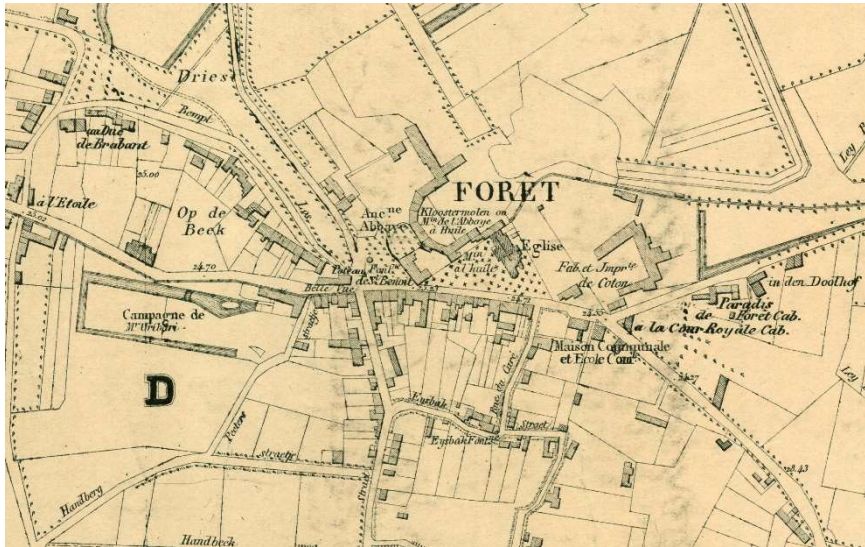
Vanuit het Sint-Denijsplein vertrokken verschillende kronkelige landwegen. De Stationstraat en de Driesstraat maakten een verbinding naar de weides, gelegen aan de westelijke zijde van het dorp. Hier bevinden zich de oudste bewaarde dorpshuizen van Vorst, deze dateren uit het midden van de 19e eeuw. Ze kenmerken zich als kleine woningen in neoclassicistische stijl die zich onder het huidige maaiveld van het straatniveau bevinden.

De Jean-Baptiste Vanpestraat die verderloopt in de Beukenberg (oude *Quadestraat*, later *Donkerstraat*) ging in de oostelijke richting naar Ukkel via het

⁵ De Sint-Denijskerk is beschermd sinds 21.12.1936, de site van de abdij van Vorst is beschermd sinds 08.09.1994.

⁶ Laurent-Benoît Dewez was vanaf 1767 aangesteld als hofarchitect van Karel van Lotharingen, gouverneur-generaal van de Nederlanden. Dewez verbouwde een groot aantal abdijen in België waaronder deze van Dieleghem in Jette en Vlierbeek in Kessel-Lo.

Zevenbundersplateau en de Spijtigen Duivel aan de hoek van de steenweg van Alseberg naar Brussel (thans de Alsebergse steenweg).⁷ Hier bevond zich de in 1868 gebouwde villa Momm van de bekende Vorstse industrieel die een textiefabriek met ververij uitbaatte aan de Neerstalse steenweg.

Ph. Vandermaelen, *Atlas cadastral du royaume de Belgique* met zicht op het dorpscentrum van Vorst, 1836.

2.2 De steenwegen, de secundaire wegen en de noord-zuidelijke spoorlijnen

De Neerstalse steenweg en de Sint-Denijsstraat

De Neerstalse steenweg (voormalige *steenweg van Droogenbosch naar Vorst*) die vanaf de Sint-Denijskerk verlengd werd door de Sint-Denijsstraat (voormalige *Molenlaan* en *Oude Vorstweg*) behoorde tot één van de belangrijkste noord-zuid georiënteerde verkeersassen in de gemeente en verbond Brussel met het gehucht Neerstalle in Ukkel. Vanuit Vorst leidde ze naar Sint-Gillis en de Hallepoort. Het gedeelte van de steenweg in Vorst liep evenwijdig met de kronkelige Geleytsbeek die ontsprong op de Diesdelle in Ukkel en via Vorst westwaarts draaide, ter hoogte van de huidige Gerijstraat, naar de gemeente Anderlecht waar ze uitmondde op de Zenne. Op het einde van de 13e eeuw werden de Neerstalse steenweg en de Sint-Denijsstraat voorzien van kasseienop op kosten van de abdijen van Vorst en Ter Kameren. Beide wegen worden reeds voorgesteld op de plannen van Jacques van Deventer (ca. 1560) zowel als op deze van Ferraris (1777).

⁷ Verniers 1949, p. 204.

↑ Ferrariskaart, Vorst en zijn omgeving, zicht op het dorpskern van Vorst en zijn steenwegen, 1777.

← De *Villa des Trois Fontaines* op nr. 327 van de Neerstalse steenweg (architecten Fr. En J. Albert, 1900), foto 2019.

↓ Neerstalse steenweg, villa Momm (gesloopt), 1904, (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

Op het einde van de 18e eeuw was de wijk rond de Neerstalse steenweg één van de drukst bebouwde zones in Vorst. Ze kenmerkte zich als een traditioneel straatdorp met herbergen en cabarets, buitenhuizen, boerderijen en fabrieken.

De rijke Brusselse burgerij bouwde er hun buitenverblijven (*campagnes*) omgeven door grote tuinen. Zo vestigde de familie Delaunoy zich in 1776 in het kasteel dat zich aan de hoek van de steenweg en de Pieterstraat bevond (vandaag afgebroken).⁸

De ligging nabij de beek gaf aanleiding tot economische activiteiten. Kleine woningen met moestuinen zowel als volkstuinten werden aangelegd waarvan de oogst werd verkocht in het centrum van Brussel. Van deze kleine boerderijen met groentekwekers getuigen vandaag nog de boerderij op nr.323-323b zowel als de *Verheylewegen* boerderij (nr. 327), beiden gelegen in het park van de Bempt. Van de pré-industriële activiteiten, die uit watermolens, brouwerijen en ververijen en wasserijen bestonden, herinneren vandaag enkel nog de straatnamen (Glasblazerijlaan, Ververijstraat, Zijdewerijstraat); de grootste fabrieken waren de ververij Momm en de veters- en garneringsfabriek Wenseleers.

In 1878 werd de steenweg verhoogd en verhard. De vervuiling die de fabrieken teweeg brachten aan de beek leidde tot de overweldiging ervan in een openbaar riool die vanaf 1885 voorzien werd vanaf het Sint-Denijsplein. Hierdoor verdwenen geleidelijk aan de fabrieken en molens om plaats te maken voor residentiële bebouwing waaronder de merkwaardige *Villa Trois Fontaines* (nr. 327) in eclectische stijl met elementen in neo-Vlaamse Renaissance gebouwd in 1900 door de architecten Fr. En J. Albert in opdracht van de brouwer Jean-Baptiste Michiels.⁹ De tuin van de villa ligt aan de oorsprong van het huidige Bemptpark. De brouwer liet tegenover zijn eigendom een huizenrij van zeven merkwaardige burgerwoningen optrekken in eclectische stijl (nr. 264 tot 276).

De *Oude Vorstweg*, thans de Sint-Denijsstraat, werd in het begin van de 19e eeuw langs de westzijde geflankeerd door drie grote vijvers die de bebouwing belette. Eens de vijvers werden drooggelegd, ontstonden kleine dorpshuizen en vanaf het interbellum grote industriële sites waaronder deze van de aannemer *entreprises générales Fernand Gillion* met het modernistisch gebouw van Antoine Courtens en R. Michiels uit 1941. Gillion is één van de grootste aannemers in de gemeente en specialiseert zich in gewapend beton. Hij bouwde enkele prestigieuze projecten waaronder het gemeentehuis (1935) en het Joseph Marien stadion (1926).¹⁰

De Brusselse en Vorstse steenweg

De Brusselse steenweg (voormalige *Middelweg*) was een tweede belangrijke verkeersweg in Vorst, die startte vanuit het verlengde van de Neerstalse steenweg en de Sint-Denijskerk. Ze reikte tot Brussel via Sint-Gillis en de Hallepoort. Vanaf 1711 werd deze weg verhard en rechtgetrokken waardoor ze

⁸ Op het einde van de 19e eeuw bewoonde Edouard Smits dit domein. Hij werd vanaf 1877 benoemd als eerste directeur-inspecteur van werken en gebouwen in Vorst en was tussen 1886 en 1903 burgemeester van de gemeente.

⁹ De *Villa Trois Fontaines* is beschermd als monument sinds 15.02.1996.

¹⁰ De bouwonderneming *Les entreprises générales Fernand Gillion et fils* ontstond in 1918. Ook in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest realiseerde ze enkele prestigieuze projecten zoals het NIR-gebouw, de *Résidence Palace* en het Museum voor Natuurwetenschappen. René Gillion liet in 1932 een opmerkelijk art deco gebouw optrekken in de Besmelaan 107a-109 door architect Albert Callewaert. In samenwerking met dezelfde architect bouwde Gillion tevens het Joseph Marien stadion in Vorst.

de kronkelige en slecht onderhouden *Oude Vorstweg* verving. De oudste gebouwen bevonden zich in de nabijheid van de abdij van Vorst en bestonden uit kleine dorpswoningen en de neoclassicistische villa met pastorie. Deze gebouwen werden in het begin van de 20e eeuw afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe gemeentehuis.

Voormalige pastorie (1731), gesloopt in 1934 (© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), foto A104399).

De Kersbeeklaan, de Generaal Dumonceaulaan en de Haveskerckelaan

De lange noord-zuidgeoriënteerde Kersbeeklaan en de oost-westgeoriënteerde Generaal Dumonceaulaan die verderloopt in de Haveskerckelaan (oude *Bronstraat*) behoren tot één van de oudste, secundaire wegen in Vorst. Beide lanen staan reeds aangeduid op 18e eeuwse plannen waaronder deze van Ferraris en lopen evenwijdig met een beek: de Kersbeek liep uit op de Geleytsbeek.

De Kersbeeklaan wordt aangelegd in 1879. Haar rustige en landelijke ligging trok de rijke burgerij van Brussel aan die er vanaf 1880 woningen liet bouwen voorzien van voortuintjes. Illustratief is de huizenrij gevormd door woningen in neoclassicistische stijl op nr. 204 tot 210 (1887) en de eclectische woning met art nouveau elementen van Paul Hamesse op nr. 232 (1902).

De Generaal Dumonceaulaan en de Haveskerckerlaan vormden via de Biezenlaan een verbinding tussen het oude dorp van Vorst en het gehucht Stalle, op grondgebied Ukkel. De oudste woningen dateren van rond de eeuwwisseling zoals de vrijstaande woning in neoclassicistische stijl omgeven door een tuin op nr. 60 dat oorspronkelijk deel uitmaakte van een keramiecfabriek (1873) en de burgerwoning in eclectische stijl met pittoreske inslag op nr. 98 (1911).

De noord-zuidelijke spoorlijnen

Naast het vervoer via de steenwegen ontwikkelde de spoorlijninfrastructuur zich vanaf het midden van de 19e eeuw in de gemeente. Het staatsbedrijf *Chemins de fer de l'Etat Belge* investeerde in nieuwe spoorlijnen die vanuit het station Brussel-Zuid zuidwaarts leidden, dwars door de nog agrarische gronden van

Vorst, waaronder de weides van de vroegere abdij van Vorst. Twee spoorlijnen doorkruisten de gemeente.

De westelijke lijn, aangelegd vanaf 1840, maakte een verbinding tussen Brussel, Halle, Tubeke en later tot Bergen en Quévy nabij de Franse grens. Op deze lijn werd het station van Vorst-Zuid aangelegd met het neoclassicistisch gebouw in 1862 ontworpen door de architect-ingenieur der Spoorwegen Auguste J.J. Payen.¹¹ Deze architect bouwde gedurende een periode van meer dan 20 jaar een groot aantal stationsgebouwen die zich kenmerken door hun homogene stijl. Het stationsgebouw Vorst-Zuid is één van de oudste nog bewaarde exemplaren in het Brussels Gewest.

De oostelijke lijn, gebouwd in 1873-1874, verbond Brussel met Ukkel-Kallevoet, Luttre en Charleroi. Het station Vorst-Oost werd in 1873 aangelegd met het stationsgebouw in neo-Vlaamse renaissancestijl. Verschillende viaducten dienden de verbinding tussen de reeds bestaande wegen in stand te houden, zo ontstonden de bruggen in de Gerijstraat – alsook de brug met Egyptische invloeden op het Anderlechtse gedeelte van de Gerijstraat –, de Luttrebruglaan en de Schaatsstraat.

↙ Station Vorst-Zuid en het Stationplein, s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

↓ Station Vorst Oost, s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

2.3 Stedenbouwkundige ontwikkeling van de dorpskern eind 19e - begin 20e eeuw

De eerste stedenbouwkundige rooilijnenplannen rond het Sint-Denijsplein

De twee nieuwe stations leidden tot een vlottere bereikbaarheid van het dorp Vorst en een forse bevolkingsgroei die op zijn beurt aanleiding gaf tot de eerste verstedelijkingsplannen van Vorst. De ingenieur van bruggen en wegen J. Poncelet tekende tussen 1877 en 1887 verschillende rooilijnplannen met als titel *Projets de rues à ouvrir à proximité du Dries*.

De bestaande dorpswegen tussen het Sint-Denijsplein en het station Vorst-Zuid – waaronder de Hallestraat, Waterstraat, Stationstraat en Driesstraat – werden rechtgetrokken en verlengd. Deze liepen door het buitenhuis van de voormalige

¹¹ Het station van Vorst-Zuid is beschermd als monument sinds 24.09.2015.

burgemeester Lanné, later domein van de graaf Martin Cornet de Ways Ruart, dat in 1764 werd gebouwd met grote tuin met vijver en watergracht.¹²

De *dries* werd vergroot, omgevormd tot stedelijk plein en omgedoopt tot Sint-Denijsplein als verwijzing naar de patroonheilige van de gemeente. Hiervoor werd het nieuwe plein tot 1m80 verhoogd en werd de gracht drooggelegd. De jongensschool, gelegen aan de oostelijke zijde, werd afgebroken en vervangen door een nieuwe en grotere gemeentelijke school in eclectische stijl met neo-Vlaamse Renaissance invloeden in de Driesstraat 25-27 (architect De Maegdt, ca. 1890). De school was zowel bestemd voor jongens als voor meisjes en omvatte in totaal 12 klaslokalen. De meisjes verlieten hierbij het gemeentehuis dat meer ruimte kreeg voor de gemeentelijke administratie.

De verbinding naar het station Vorst-Oost werd mogelijk gemaakt via de aanleg van de Jean-Baptiste Vanpéstraat op het tracé van de 19e eeuwse *Quaede straet* en de nieuwe en sterk hellende Toegangsweg.

Het nieuw aangelegde Sint-Denijsplein met dubbele bomenrij, s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

Een nieuw élan in het begin van de 20e eeuw met het vernieuwde gemeentehuis

In het begin van de 20e eeuw voerde de burgemeester Omer Denis (Carnières 1866 - Vorst 1940) verschillende werken uit om de zone rond de vroegere abdij te moderniseren en te verfraaien. Dit project werd tijdens het interbellum en onder impuls van de schepen van Openbare Werken Léon Wielemans (? - Vorst 1975) aangepast en afgewerkt. Zo werd het Sint-Denijsplein voorzien van bomen, werd de Omer Denissquare aangelegd, werd de Brusselse steenweg verbreed ter hoogte van het gemeentehuis en werden de voormalige abdijgronden, die tijdens de Franse Revolutie verwoest waren, omgevormd tot een nieuw openbaar park. In 1922 werd een monument voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog onthuld, vervaardigd door de beeldhouwer Victor Rousseau (Feluy 1865 – Vorst 1954).¹³

¹² Verniers 1949, p. 105.

¹³ Victor Rousseau was een Belgische beeldhouwer en tekenaar. Tussen 1919 en 1922 en 1931 en 1935 was hij directeur van de Koninklijke Academie van Schone Kunsten te

Het oud gemeentehuis (afgebroken), s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

Deze stedenbouwkundige evolutie reikte zijn hoogtepunt met de bouw van het nieuwe gemeentehuis in art deco stijl ontworpen door de Vorstse architect Jean-Baptiste Dewin (Hamburg 1873 – Vorst 1948).¹⁴ Alhoewel het oude gemeentehuis reeds in 1926 werd afgebroken en de plannen voor een nieuw gebouw reeds bestonden, belette de economische crisis de opstart van de werken. Uiteindelijk werd de eerste steen in 1935 gelegd en drie jaar later werd het nieuwe gemeentehuis ingehuldigd door de burgemeester Omer Denis, in het bijzijn van de schepenen Léon Wielemans en gemeentelijk hoofdingenieur Paul Van IJsendijck. Dit trio had verschillende eisen opgelegd voor het nieuwe gebouw waaronder de aanwezigheid van een campanile en beeldhouwwerk die het rijke verleden van de gemeente dienden te herinneren. Dewin slaagde erin het gebouw te voorzien van de meest moderne stijl en technieken en tegelijk ook de vorm en het materiaalgebruik te integreren in zijn historische omgeving. Het gemeentehuis getuigt van een meesterwerk van de architect waarbij architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst en andere toegepaste kunstvormen een totaalkunstwerk vormen. Zo omvatten de gevels meer dan honderd beeldhouwwerken, ontworpen door elf Belgische beeldhouwers, die onder toezicht van Dewin een synthese vormen. Ook het op maat gemaakte en opmerkelijke meubilair werd in nauwe samenwerking gemaakt tussen de architect en de Kortrijkse Kunstwerkstede Joseph De Coene (Kortrijk 1875 - Kortrijk 1950).

Brussel. In 1895 liet hij een huis met kunstenaarsatelier bouwen langs de Van Volxelaan 187.

¹⁴ Het gemeentehuis van Vorst is beschermd als monument sinds 22.10.1992.

Het nieuwe gemeentehuis kort na de bouw, s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

2.4 De industriële wijk langs de spoorlijn en de sociale tuinvijken

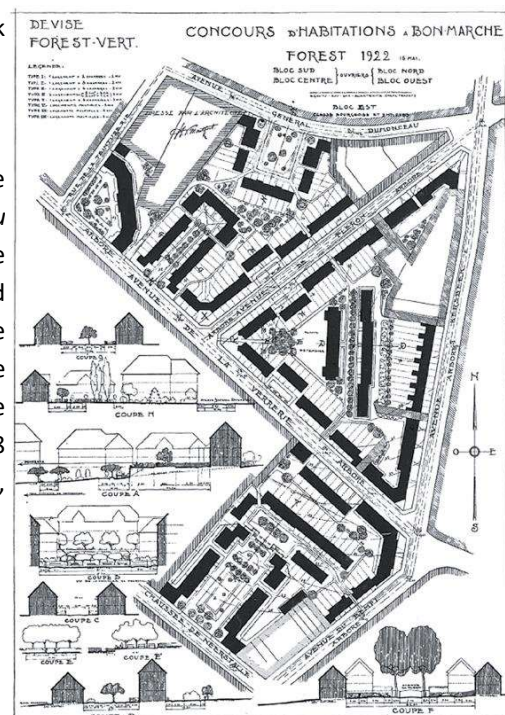
De industrialisering langs de spoorlijn

De wijk rondom het Zuidstation en de westelijke spoorweglijn richting Halle-Tubeke werd vanaf het begin van de 20e eeuw ingenomen door industriële terreinen. Een van de eerste fabrieken was de *Sunlight* zeepziederij van de gebroeders Lever in de Bollinckxstraat, vandaag gefusioneerd tot Unilever. Verschillende metaalbewerkingsbedrijven bevonden zich in de Sint-Denijsstraat en de Oude Vijverstraat. Zo werd in 1948 de *Anciens Etablissements d'Leteren Frères* (huidige Volkswagen-Audifabriek) opgericht aan de hoek van de Abdissenstraat en de Brits Tweedelegerlaan die in de volgende decennia sterk uitbreidde en de omliggende fabrieken en zelfs straten innam.

De Kersbeek tuinvijk

De sterke industrialisering leidde rond de eeuwwisseling van 1900 tot de noodzaak van nieuwe arbeiderswoningen. De *Société de logements sociaux du Foyer Forestois* zal hierop antwoord geven met de creatie van een nieuwe tuinvijk in het zuidwesten van de gemeente. Aan de hand van een wedstrijd gewonnen door architect Henri Van Montfort werd tussen 1923 en 1927 de Kersbeektuinvijk gebouwd in de straten tussen de generaal Dumonceaulaan, de Kersbeeklaan en de Glasblazerijlaan. Het geheel bestaat uit kleine en grotere gebouwen in art-decostijl met zowel appartementen als eengezinswoningen (278 woningen in totaal), die met elkaar verbonden worden door kleine straten, steegjes en pleinen in een groene omgeving.¹⁵

Plan de la cité-jardin Kersbeek, Henri Van Montfort, 1923-1927 (*L'avènement de la cité-jardin en Belgique*, 1979, p. 118).

¹⁵ Deze tuinvijk wordt tijdens de jaren 1950-1970 uitgebreid met een serie grote appartementsblokken langs de Neerstalse steenweg, de Madelonsquare en de Glasblazerijlaan.

3 HOOFDSTUK 3: LAAG VORST EN DE PARKWIJK

Dit hoofdstuk betreft tal van kleine wijken in het lage gedeelte van Vorst (Luttrebrug-, Sint-Antoniuss-, Bergheide-, Messidor-, Berg- en Wijngaardwijk) zowel als de parkwijk in het hoge gedeelte van Vorst. Ze worden gekenmerkt door burger- en arbeiderswijken en kleine ateliers en fabrieken die vaak in de achtergebouwen werden voorzien. In de lanen, en vooral de zone langs de spoorlijnen, bevinden zich grotere industriële gehelen. De zone wordt begrensd door de Zuidwijk in Sint-Gillis aan de noordzijde, de parken van Vorst en Duden aan de oostzijde, de oude dorpskern aan de zuidzijde en de industriële wijk aan de westzijde.

3.1 De *Compagnie Van Volxem* en de creatie van de Van Volxemlaan en de Luttrebrugwijk.

De Van Volxemlaan

De tweede helft van de 19e eeuw wordt gekenmerkt door een explosieve bevolkingstoename. Daarenboven leidde de industriële revolutie tot de uitwijking van de bevolking naar de nog landelijke rand van Brussel. De gemeente Sint-Gillis was in de jaren 1860 reeds voor een groot deel volgebouwd en de uitbreiding naar de buitenwijken van de tweede kroongemeentes was onvermijdelijk geworden. Victor Besme, *Wegeninspecteur voor de Brusselse buitenwijken*, werd belast met het ontwerp van een nieuwe stadsstructuur die de buitenwijken van Brussel verder ontwikkelde en met elkaar zou verbinden. Hij stelde in 1866 het project op met als titel *Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'Agglomération bruxelloise* [Algemeen plan voor de uitbreiding en de verfraaiing van de Brusselse agglomeratie].

Victor Besme, Algemeen plan voor de uitbreiding en de verfraaiing van de Brusselse agglomeratie, detail van de zuidwestelijke randgemeentes van Brussel, 1866 (© Fonds Victor Besme).

De Van Volxemlaan die reeds getekend was op het algemeen plan van de buitenwijken van Besme en het verlengde vormde van de Fonsnylaan die vanuit het Zuidstation vertrekt, werd op vraag van de *Compagnie Van Volxem* vastgelegd en goedgekeurd volgens KB van 02.05.1874. Deze private vastgoedmaatschappij ontstond onder impuls van Jean-Baptiste Van Volxem (1760-1850) die kort na de Franse Revolutie een groot aantal terreinen kocht van de vroegere abdijen van Vorst en Ter Kameren en waaruit in 1874 zijn zonen de *Société Civile immobilière de Forest* oprichtten.

De lange laan trok een groot aantal industriëlen aan door haar gunstige ligging langs de spoorweglijn Luttre – Charleroi en de nieuwe paardentramlijn die naar Vorst-dorp leidde en vanaf ca. 1895 functioneerde. In 1879 installeerde de brouwerij Wielemans-Ceuppens zich als eerste industrieel op een groot perceel aan de hoek van de Luttrebruglaan.¹⁶ Een aftakking van de spoorweg gaf directe toegang tot een loskaai van de fabriek. De brouwerij bleef tot de interbellumperiode groeien en bouwde fabrieks- en kantoorgebouwen in de meest innovatieve en moderne architectuur waaronder de brouwzaal in modernistische stijl van architect Adrien Blomme in 1930 (nr. 354, 356-370, 364-366-372).

Andere, zeer diverse, industriële activiteiten vestigden zich langs de laan zoals de wasserij *La Grande Blanchisserie* (nr. 164-166, architect Oscar François, 1900), de stokerij Dumont frères (nr. 400-402, aannemer Gustave Lechien, ca. 1890) en de kunstmederij *Ferromnerie d'Art François Alexandre* (nr. 256, 258 en 260-262, architect Paul Bonduelle, 1922, 1924). Opvallend is de concentratie aan schoenfabrikanten waaronder het opmerkelijke art deco fabrieksgebouw met burelen *Frans Fils* ontworpen door architect François Van Meulecom in 1927 en 1940 (nr. 302-302a-304).

↙ Algemeen zicht van de brouwerij Wielemans-Ceuppens langs de Van Volxemlaan nr. 354, foto 2019.

↓ Foto van de schoenfabriek Frans Fils langs de Van Volxemlaan nr. 302-302a-304, 1980 (inventaris van de industriële architectuur, AAM).

De eerste residentiële gebouwen – veelal voor arbeiders en burgers – werden rond de eeuwwisseling opgericht. Hieronder bevonden zich een groot aantal burgerhuizen in neoclassicistische stijl zoals deze op nr. 284-286, 288 (architect

¹⁶ De voormalige brouwerij Wielemans-Ceuppens is beschermd als monument sinds 20.07.1993.

L. Van Langendonck, 1898). Vaak werd de benedenverdieping gebruikt als handelszaak of café (nr. 342, 344 uit 1898). Als voorbeeld van een woning in eclectische stijl, citeren we het gebouw met achterliggend atelier uit 1895-1901 van beeldhouwer Victor Rousseau.

Enkele grootschalige vastgoedprojecten rezen op in de laan zoals deze op nr. 39, 41-43-45 in eclectische stijl van architect Jules Munster (1909, 1924 en 1931), waarvan het eerste nummer als zijn persoonlijke woning. Naast dit geheel bouwde Munster een groot aantal gebouwen in de laan en dit vaak in samenwerking met zijn broer-aannemers F. en P. Munster (Van Volxermlaan nr. 3, 11, 23, 25, 115). De *Compagnie Van Volxem* bouwde het bijzonder homogene geheel burgerhuizen en opbrengstwoningen in de Van Volxermlaan nr. 405, 407, 409- 411-413 en de Alfred Orbanstraat 11, 13, 17, 19, 21, 23 en 25 (1903-1904).

Een tweede bouwphase, die de laatste percelen in de laan invulde, vond plaats tijdens het interbellum en bestond uit laat-eclectische gebouwen, vaak met art-deco invloeden zoals het appartementsgebouw op nr. 65-67 (architect J. en R. Michiels, 1924).

De Luttrebrugwijk

Naast de lintbouwbebouwing langs de Van Volxermlaan ontstond, op initiatief van de *Compagnie Van Volxem* een nieuwe wijk die een verbinding diende te maken tussen het zuidstation en de dorpskern van Vorst: de Luttrebrugwijk. Een overeenkomst tussen de gemeente en de vastgoedmaatschappij werd gesloten waarna de wijk, volgens KB van 29.09.1892 werd vastgelegd.

Deze vastgoedmaatschappij ontwikkelde en financierde de nieuwe wijk door de nog braakliggende gronden te verkavelen met inbegrip van het aanleggen van straten. Een deel van de percelen werden in opdracht van de *Compagnie* bebouwd met woningen terwijl andere werden verkocht. Omwille van zijn ligging, ingesloten tussen beide spoorlijnen, werden hier vooral arbeiderswoningen gebouwd. Een voorbeeld is de huizenrij met neogotische elementen in de Vroegegroentenstraat van nr. 15 tot 23, wellicht in 1900 gebouwd door architect Edouard Ramaekers.

3.2 Ontwerpen van Victor Besme: de ringboulevard en het parkproject

De zuidelijke boog van de ringboulevard (1866-1875)

Het globaal plan voor de uitbreiding en verfraaiing van de buitenwijken van Brussel ontworpen door Victor Besme in 1866 sloot de lanen in van de toekomstige grote ringboulevard rond Brussel.¹⁷ Deze zou net iets meer dan 24 km lang worden en vanuit de Winston Churchillaan en de Albertlaan in Ukkel overlopen op het grondgebied van Vorst via de Albertlaan, de Besmelaan, de

¹⁷ FRISQUE, C., *Langs de Grote Ring. Hoe Victor Besme de stadsuitbreiding structureerde*, in *Erfgoed Brussel*, 21, 2016, p. 41.

Koningin Maria-Hendrikalaan, de Wielemans Ceuppenslaan, de Luttrebruglaan en de Gerijstraat waarna ze zich verderzette in Anderlecht.

Terwijl de Albertlaan, de Wielemans Ceupenslaan en de Luttrebruglaan, zoals ook de meest andere ringlanen rondom Brussel, uit lange en rechte tracés bestonden van ca. 30 a 40 meter breed met twee rijwegen waartussen een plantsoen met bomen, kenmerkten de andere ringlanen van Vorst zich als gebogen tracés (de Besmelaan en de Koningin Maria-Hendrikalaan) die werden ingegeven door de sterke helling op de zijoever van de Zenne, die evenwijdig liep met het park van Vorst.

Burgerhuizen in de Kimmelberglaan, sd
(Verzameling Belfius Bank-Académie
royale de Belgique © ARB –
urban.brussels).

De ringlanen waren zeer in trek bij de gegoede burgerij en kenden een intensieve bouwperiode tussen 1900 en 1914. Deze gebouwen getuigen van een hoogstaande kwaliteit met een diversiteit aan stijlen gaande van neogotisch, pittoresk, art nouveau tot Beaux-Art. Enkele van de meest opmerkelijke voorbeelden zijn de burgerwoning uit 1903 van architect Alphonse Boelens op de Besmelaan nr. 103 en de burgerwoning van architect Richard Inghelbrecht uit 1911 op de Koningin Maria-Hendrikalaan nr. 19.¹⁸

De lanen werden volgebouwd tijdens het interbellum en getuigen ook dan nog van een waardevolle architectuur. Zo citeren we de art deco villa uit 1930 van architect H. Lamotte Devaster op de Koningin Maria-Hendrikalaan nr. 113 en de art decowoning uit 1932 van architect Albert Callewaert op de Besmelaan nr. 107a-109, gebouwd in opdracht van de aannemer René Gillion.

¹⁸ De burgerwoning op de Besmelaan nr. 103 van architect Alphonse Boelens is beschermd als monument sinds 23.02.2006.

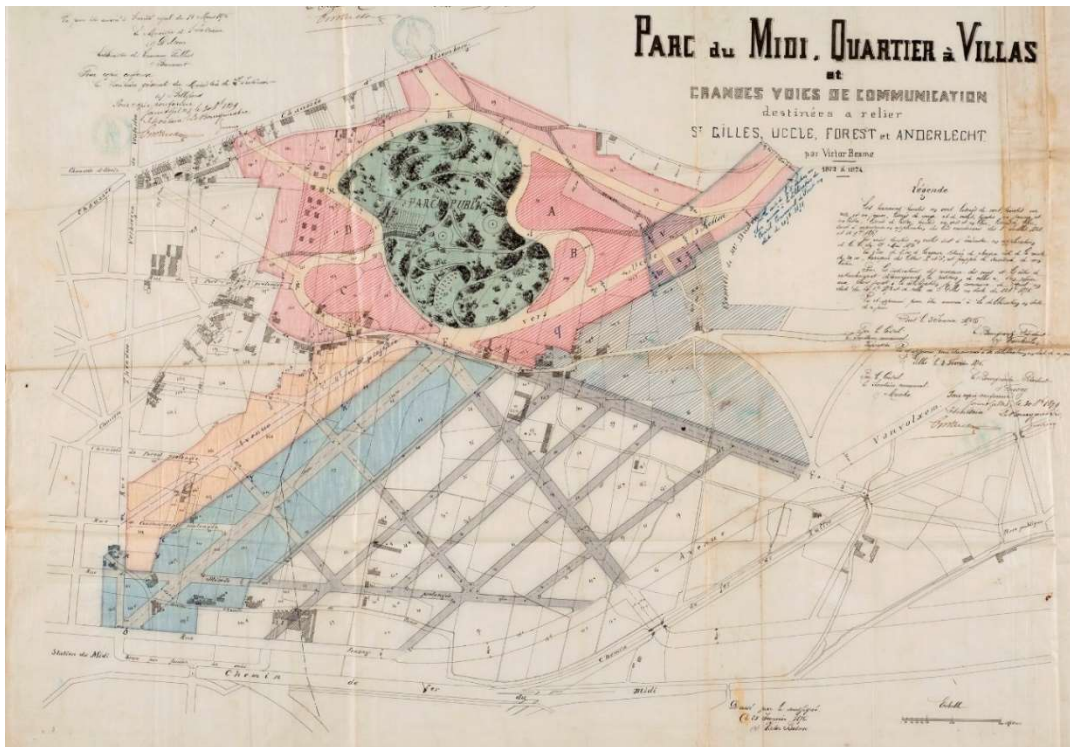
Burgerhuizen in de Besmelaan, richting Albertplein, foto, 1913 (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

Het Parkproject

Als gevolg op het plan van de buitenwijken van 1866, diende wegeninspecteur Victor Besme in 1875 een aanvraag in aan de Gemeenteraden van Vorst en Sint-Gillis voor de creatie van een openbaar park, de aanleg van de omliggende straten en van verbindingswegen naar het Zuidstation. Het plan kreeg als titel: *Parc du Midi, quartier à Villas et grandes voies de communication destinées à relier Saint Gilles, Uccle, Forest et Anderlecht*. Het project werd bij KB van 15.03.1876 bekrachtigd en ontsluit een grootschalige vastgoedoperatie in de zone tussen de Alsebergsesteenweg, de Théodore Verhaegenstraat, de Van Volxemlaan en het Dudendomein. Op deze terrein bestonden reeds enkele wegen waaronder de *oude Vorstweg* (thans Belgradostraat) die het verlengde vormde van de Sint-Denijsstraat (zie supra) en de kleinere *Sint-Annastraat* (thans Bondgenotenstraat).

Het nieuwe park diende als recreatie en wandeling voor de reeds bestaande en sterk geconcentreerde arbeidersbevolking in de wijk van het Zuidstation en bevorderde de gezonde lucht en levensomstandigheden. Maar de bedoeling was ook een nieuwe, weliswaar rijkere, bevolkingsgroep aan te trekken rondom het park en in de belendende wijken. Met dit opzicht werden de brede en kronkelende lanen aanpalend aan het park - de Villalaan, de Kemmelberglaan, de Clementinelaan en het zuidelijk deel van de Koningin Maria-Hendrikalaan - voorbehouden aan prestigieuze villabouw omgeven door een grote tuin en voortuin.

Om de aanleg van het park en de omliggende lanen mogelijk te maken speelde Koning Leopold II (1835-1909) een belangrijke rol. Zo financierde hij via de *Compagnie Immobilière de Belgique*, en nadien haar dochterfiliaal de *Société Anonyme du Parc de Saint-Gilles*, de aankoop van de terreinen. Deze *Compagnie*, waarvan Alexandre Bertrand de hoofdfiguur was, stond in voor het bouwrijp maken en verkopen van de terreinen.

↑ Ontwerp van het Zuidpark, de villawijk en de straten naar het zuidstation, Victor Besme, 1876 (GAV/OW Dossier KB 22.09.1911).

← Het Zuidpark – Park van Vorst - met zicht op de Villalaan en het Justitiepaleis op de achtergrond, foto, 1902 (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

De eerste bouwvergunningen rondom het Zuidpark kwamen maar moeizaam op gang. Reden hiervoor waren de strenge bouwvoorwaarden die de *Société Anonyme du Parc de Saint-Gilles* oplegde: de bebouwing moest uit villa's bestaan, al of niet gekoppeld, omgeven door grote, met hekken afgesloten tuinen. Enkel de goeude burgerij kon zich dergelijke gebouwen veroorloven die door hun ligging en oppervlakte ook erg dure bouwpercelen inhielden. Deze villa's verrezen sporadisch vanaf de jaren 1880 en met een sneller tempo in de jaren 1910-1920, in de Villalaan, de Kimmelberglaan, de Clementinelaan en de Koningin Maria-Hendrikalaan.

De bebouwing geeft een mooi overzicht van de verschillende tendensen binnen het eclecticisme; zo refereren de decoratieve elementen naar neoclassicistische, art nouveau, neogotische, pittoreske of de art decostijl.

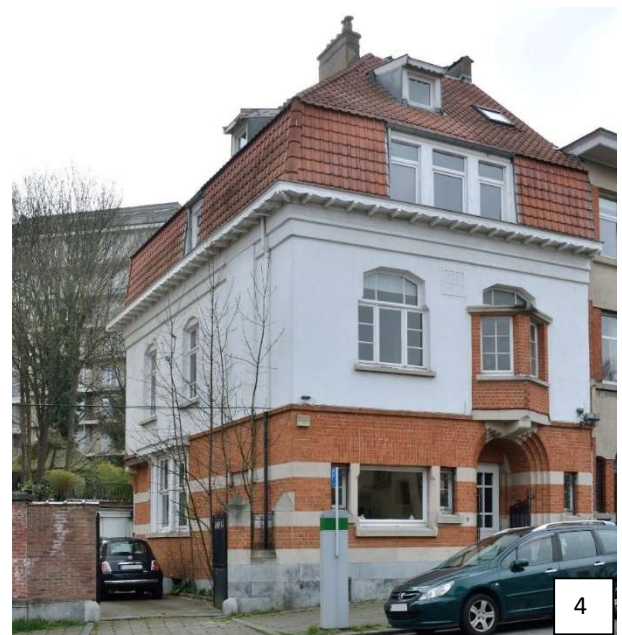
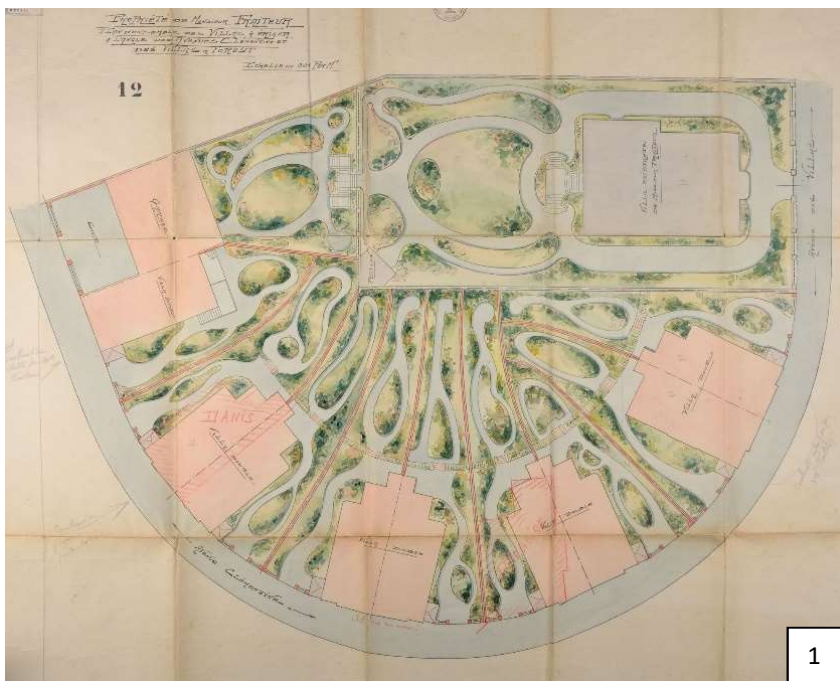
De *Société Anonyme* stond in 1880 zelf in voor de bouwvergunning van vijf gekoppelde villa's in neoclassicistische stijl die verspreid lagen in de Villa- en Clementinelaan. Hiervan werden de gebouwen op de Villalaan nr. 67 en 69 onherkenbaar verbouwd. De bocht, bij aanvang van de Clementinelaan, was in 1911 onderwerp van een vastgoedoperatie onder impuls van grondbezitter Armand Fraiteur. Hij voorzag naar ontwerp van architect Ernest Tondeur een geheel van zes villa's, waarvan vier gekoppelde, in eclectische stijl met cottage-elementen. Uiteindelijk werden enkel de nr. 13 op de Clementinelaan en de nr. 81 en 83 in de Villalaan gebouwd. Vermelden we ook de in 1922 gebouwde driegevelvilla in art deco door architect Joseph Diongre in de Clementinelaan nr. 9-11.

1. Gepland geheel in de Villa-en Clementinelaan i.o.v. Armand Fraiteur en door architect Ernest Tondeur, GAV/DS 5491 (1911).

2. Villa Beau-Site in de Kimmelberglaan nr. 5 van architect Arthur Nelissen (1905), foto 2016.

3. Gekoppelde villa in de Villalaan nr. 81, 83 van architect Ernest Tondeur (1911), foto 2016.

4. Driegevelvilla in de Clementinelaan nr. 9-11 van architect Joseph Diongre (1922), foto 2016.

Aangezien de villabouw geen groot succes bleek, stond de gemeente toe om vanaf 1905 rijhuizen op te richten in specifieke delen van de lanen rondom het park van Vorst. Desondanks getuigen deze gebouwen van een rijke architectuur in eclectische stijl met grotendeels art nouveau invloeden, polychrome gevels en het veelvuldig gebruik van erkers bekroond door een terras. Zo vermelden we de burgerwoningen in het begin van de Kimmelberglaan tussen 1904 en 1910 gebouwd door de architecten Fernand Cornil, Arthur Nelissen (Kimmelberglaan nr. 1, 2, 3, 4, 5 en 6).¹⁹

De Sint-Antoniuswijk

Ten noordwesten van het park, richting zuidstation, voorzag het parkproject van Victor Besme een reeks nieuwe straten aangelegd volgens dambordpatroon die bestemd was voor de gemiddelde burgerij en de arbeidersbevolking. Deze nieuwe wijk, ingesloten door de Koningslaan, de Guillaume van Haelenlaan en de Van Volxemlaan werd bebouwd met burgerwoningen, meergezinswoningen en kleine industriële panden.

De eerste gebouwen rezen op vanaf 1890 in de lanen die voorzien werden van een rijkere architectuur zoals de herenwoning in Beaux-Artsstijl in de Koningslaan nr. 164-166 (architect Henri Van Massenhove, 1911) en de opbrengstwoning met commerciële benedenverdieping in art nouveau stijl in de Wielemans Ceuppenslaan nr. 25 (architect Arthur Nelissen, 1911).²⁰ De omliggende straten werden vanaf het begin van de 20e eeuw bebouwd met bescheiden woningen, meestal in eclectische stijl met talrijke invloeden uit andere stijlen. Een voorbeeld is de homogene huizenrij met art nouveau elementen in de de Mérodestraat 334 tot 348 (architect Alphonse Delvaux, 1905). Enkele wijkarchitecten waren zeer actief in de buurt, zo citeren we Jules Munster (Bondgenotenstraat nr. 82, Decosterstraat nr. 5 tot 13) en Antoine Borgers (Wielemans Ceuppenslaan nr. 125, Bondgenotenstraat 153-155).

De huizenrij in de de Mérodestraat 334 tot 348 van architect Alphonse Delvaux (1905), foto 2019.

¹⁹ De burgerwoning *Villa Beau-Site* in de Kimmelberglaan 5 en de burgerwoning in de Kimmelberglaan 6 zijn beschermd als monument sinds 23.02.2006.

²⁰ De herenwoning in de Koningslaan nr. 164-166 is beschermd als monument sinds 05.03.1998.

De industriële activiteiten bevonden zich meestal in kleine ateliers en fabrieken in de achtergebouwen, niet zichtbaar vanop de openbare weg, waardoor ze zich integreerden in het residentiële karakter van de wijk. De functies waren zeer divers zoals schoenfabrikanten, aanvullende textielindustrie (knopen, haken, naaien,...) of voedings- en drankmagazijnen. Hier en daar werden de activiteiten langs de voorzijde voorzien, zoals het biermagazijn in de Halvemaanstraat nr. 66 (architect Felix Gerin, 1904) en de opslagplaats in de Bondgenotenstraat nr. 315-317 (architect Robert Lemaire, 1911, 1921, 1924).

De Belgradostraat, die zich in de onmiddellijke nabijheid bevond van de spoorwegen, kenmerkte zich als een concentratie van grotere fabrieken. Vermelden we hierbij het eclectische gebouw op nr. 11-13-13a-13b met de *Brasserie de l'Avenir* (architect Jules Munster, 1904) en het gebouw in neo-Vlaamse renaissance op nr. 30 met de *Fabrique de colles* (architect M. Van Massenhove, 1905).

De tweede, meest intensieve bouwwoede, vond plaats tijdens het interbellum en bestond hoofdzakelijk uit het realiseren van burgerwoningen en appartementsgebouwen. Zo citeren we het geheel van zes woningen in art deco in de Bondgenotenstraat nr. 25-27 tot 45-47 (architect Paul Hamesse, 1924). Op de hoekpercelen verschenen vaak hogere appartementsgebouwen – die tot zeven bouwlagen reikten – zoals het gebouw met Beaux-Artsinvloeden in de Wielemanslaan nr. 234 (1929) en het modernistisch gebouw met pakketboot elementen in de Guillaume Van Haelenlaan nr. 1 (architect Léon Van Sichelen, 1936). Verschillende wijkarchitecten maken faam zoals Charles Riffart, Fernand Meert, Remy Leysen, Georges Ligo en François Van Meulecom.

Ook in deze periode bevonden de industriële activiteiten zich ofwel in de achtergebouwen zoals de schoenfabriek in de Koninglaan nr. 202 (architect François van Meulecom, 1921) ofwel langs de voorkant zoals de oliefabriek *Scott et Bowne* in de Halvemaanstraat nr. 74 (architect Gaston Ide, 1922). Het *Laboratoire de cinéma L.J. Dassonville* vestigde zich in 1923 in de Berthelotstraat nr. 135 en werd verscheidene malen vergroot en verbouwd. In dit gebouw werden de eerste stomme filmmontages geproduceerd die van een internationale reputatie genoten.

Bondgenotenstraat nr. 25-27 tot 45-47 van architect Paul Hamesse (1924), foto 2019.

De Sint-Antonius van Paduakerk en zijn voorplein

De verstedelijking leidde tot de creatie van een nieuwe parochie die de naam kreeg van de verdwenen Sint-Antonius van Paduakapel aan het kruispunt van de Brusselse steenweg en de Steenbeukstraat. De parochie werd in 1897 vastgelegd en voorzien van een noodkapel. De kerk werd in 1902-1907 ontworpen door ingenieur-architect Henri Vaes en architect Paul Saintenoy maar omwille van financiële problemen slechts gedeeltelijk gebouwd en voorzien van een tijdelijke westportaal. Na herziening van het ontwerp door architect De Bauwer werd het religieus gebouw afgewerkt in 1949-1953.

Om de kerk een voorname plaats te geven in zijn stedelijk weefsel tekende landmeter Ph. Cattoir in 1898 een plan met een nieuw voorplein en drie korte omliggende straten: de Vaesstraat, de Genuastraat en de Paduastraat.

De pastorie van de Sint-Antonius van Paduaparochie bevond zich in de Halvemaanstraat nr. 68 en werd in 1906 gebouwd naar ontwerp van de architect Camille Damman. Het gebouw valt op door zijn neogotische en art nouveau elementen waaronder de kruisvensters en sgraffiti in de boogvelden.

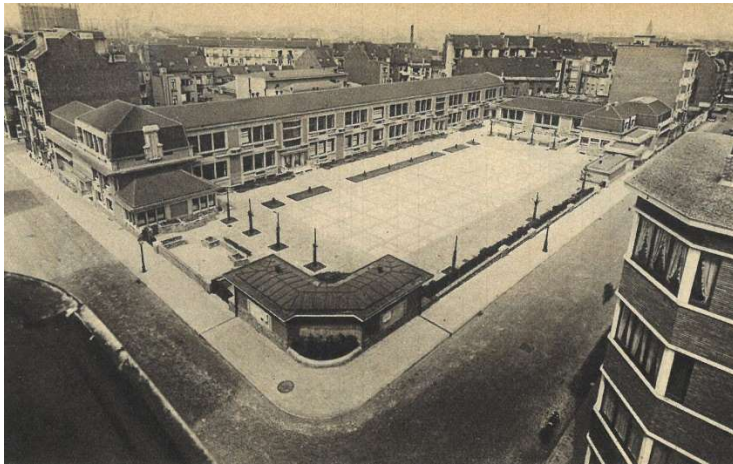

De Sint-Antonius van Paduakerk, ca. 1940
(Verzameling Belfius Bank-Académie
royale de Belgique © ARB –
urban.brussels).

Scholen en andere faciliteiten

Om de bevolkingsgroei te beantwoorden diende de gemeente nieuwe scholen op te richten. De eerste, thans verdwenen, schoolgebouwen bevonden zich in de Van Volxemlaan (ca. 1890) en in de Guillaume Van Haelenlaan (architect Henri Jacobs, 1909). De dichte bevolking van de wijk leidde tot de bouw van drie extra gemeentelijke scholen tijdens het interbellum: de school Omer Denis in de Bondgenotenstraat (1929), de school nr. 6 in de Jef Devosstraat (1933) en de school nr. 9 en 10 binnen het bouwblok gevormd door de Fierlantstraat, de Montenegrostraat en de Berthelotstraat (architect Charles Riffart, 1930-1938). Deze laatste school in art deco bestond uit een groot complex met kleuter- en basisonderwijs voor meisjes en jongens, en bezat een eigen zwembad met baden en douches en verschillende sportzalen. Het zwembad zowel als de open

speelplaats aan de hoek van de de Fierlant- en Montenegrostraat konden tevens gebruikt worden door de bewoners van de wijk.²¹

Ook de katholieke instellingen beantwoordden aan de nood naar nieuwe scholen. De zusters Sint-Maria bouwden in 1902-1903 een school voor *arme kinderen* in de Pierre Decosterstraat (architecten Paul Saintenoy en Henri Vaes).²²

Het Joseph Marienstadion, langs de Brusselse steenweg nr. 221-227, aan de rand van het Dudenpark, werd in 1926 gebouwd in opdracht van de gemeente en naar ontwerp van architect Albert Callewaert.²³ Het diende als sportcentrum voor één van de eerste Brusselse voetbalclubs, de *Royale Union Saint-Gilloise* maar was tot voor de Eerste Wereldoorlog tevens één van de grootste sportcentra in Brussel. Het art deco gebouw valt op door zijn laagreliefs met voorstellingen van sporttaferelen uitgevoerd door beeldhouwer Oscar De Clerck.

↑ Het Joseph Mariënstadion in de Brusselse steenweg 221-227 van architect Albert Callewaert (1926), foto 2019.

↖ De school nr. 9 en 10 binnen het bouwblok gevormd door de Fierlantstraat, de Montenegrostraat en de Berthelotstraat, vogelperspectief, 1936 (*Bâtir*, 45, 1936, p. 811.).

Een tempel gewijd aan de cultus van de Antonisten werd in 1915 langs de Guillaume Van Haelenlaan nr. 132 gebouwd naar ontwerp van de architect Charles Riffart. Deze religie werd in 1910 gesticht naar inspiratie van het christendom en door de Belg Joseph Antoine (1849-1912), het kreeg internationale reputatie.

Achteraan het perceel van het appartementsgebouw in de Monnikenstraat nr. 19-21-23 werd in 1932-1934 de cinema *Movy Club* gebouwd onder impuls en door vastgoedontwikkelaar-aannemer François Leroy. Het cinemagebouw in eclectische stijl met art deco en modernistische elementen, werd bereikt via een discrete poortingang met luifel en uithangbord die naar een ontvangsthuis en koer leidt.

²¹ De open speelplaats werd in 1975 bebouwd met extra klaslokalen en een sportzaal n.o.v. architect Isidore Zielonka.

²² Een laatste school in de wijk, het Koninklijk lyceum (vandaag *Athénée Royal Andrée Thomas*), werd in 1959 toegevoegd aan de hoek van de Koningin Maria Hendrikalaan met de Massenetlaan (architect L.H. Kuypers).

²³ Het Joseph Marien stadion in de Brusselse steenweg 221-223-225 is beschermd als monument sinds 11.02.2010.

3.3 De Bergheidewijk

De verstedelijking van de zone ten zuiden van de Sint-Antoniuswijk en aan de westelijke zijde van het Dudenpark ontwikkelde zich vanaf 1913 naar initiatief van de gemeente met het *Plan général d'alignement pour la rectification et l'ouverture de rues dans le quartier du Bergheide*. Door de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog werd het pas vastgelegd in een KB van 27.11.1920.

De oost-westelijk georiënteerde Eikelstraat en Steenbeukstraat volgden het tracé van 19e eeuwse landwegen terwijl de overige korte straten – Kastanje-, Tulpeboom-, Meloen-, Keerkringen- en Stadionstraat – uit nieuwe tracés bestonden. De reeds bestaande Bondgenotenstraat werd verlengd tot de Brusselse steenweg.

De wijk kenmerkt zich als een concentratie van bescheiden burgerhuizen, kleine opbrengstwoningen en industriële achtergebouwen waarvan een eerste deel kort voor de Eerste Wereldoorlog werd gebouwd in eclectische stijl. Het merendeel van de bebouwing dateert echter van het interbellum en bestaat uit woningen in laat-eclectische- of art decostijl vaak ontworpen door lokale architecten zoals Charles Riffart (Steenbeukstraat nr. 26, 1922), Georges Ligo (Steenbeukstraat nr. 11-13, 1926) en Fernand Meert (Meloenstraat nr.19, 1924 en Steenbeukstraat nr. 5-7, 1926). Enkele woningen hebben een modernistische stijl, vermelden we hierbij de Stadionstraat 7 naar een ontwerp van de architect Jos Fransen (1927).

3.4 De Messidorwijk, de Bergwijk en de Wijngaardwijk

De Messidorwijk en het sportief centrum *Centre de Santé*

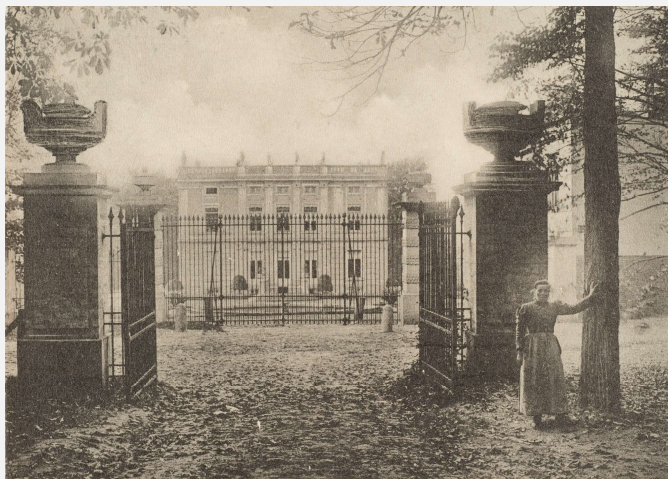
De twee buitenverblijven Zaman en Fontaine Vanderstraeten, die uit 19e eeuwse landhuizen bestonden met bijgebouwen en een uitgestrekt domein, bleven tot het midden van de 20e eeuw groene oases in het zuidoostelijk gedeelte van Vorst. Tussen beide landgoederen in, en op de historische helling van de *Beukenberg*, bevond zich het in 1877 aangelegde kerkhof van de gemeente Vorst. Deze verving het eerste kerkhof rond de Sint-Denijskerk. De Fontaine Vanderstraetenlaan (oude *Kerkhoflaan*) liep evenwijdig met het terrein van de begraafplaats en werd in 1879 aangelegd als verbinding tussen het station Vorst-Oost en het kerkhof.

Vanaf de jaren 1950 werden de *campagnes* verkocht en de landhuizen afgebroken. Het domein Zaman werd aangekocht door de gemeente Vorst die er het sportief centrum met tennisterreinen (thans *Forest Domaine*) liet bouwen langs de Domeinlaan. Het domein Fontaine Vanderstraeten maakte plaats voor de Messidorwijk (architect Georges de Hens), een tuinwijk bestaande uit kronkelende straten voorzien van homogene eengezinswoningen. Het gemeentelijke kerkhof verhuisde vanaf 1946 naar Alseberg en het terrein werd omgevormd tot de concertzaal van Vorst-Nationaal (1970) en een sportstadion.

Twee verdwenen landhuizen in Vorst

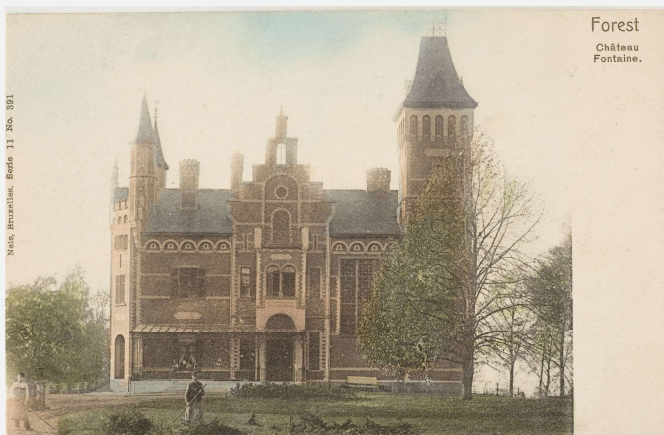
Na de afschaffing van de kloosterorden in 1797 werden delen van de landelijke abdijgronden ten zuiden van de gemeente omgevormd tot grote buitenverblijven of domeinen (*campagnes*). Zo kochten in 1829-1830 ridder François-Jean Wyns de Raucour (1779-1857) en in ca. 1810 de toekomstige burgemeester van Brussel Nicolas Rouppe grote domeinen aan die voorzien werden van landhuizen, bijgebouwen en parktuinen.

Wyns de Raucour liet een neoclassicistisch landhuis bouwen door architect M. Janlet dat bereikt werd via een dreef, vandaag de Minervalaan. In 1857 erfde de industrieel en zakenman Joseph-Emmanuel Zaman (1812-1894) het landgoed dat hij uitbreidde tot meer dan 50 ha groot domein.¹ De gronden palmden de *Zevenbundersbosch*, *Roosendaelbosch* en *Galgeheyde*– en *veld* in, vandaag afgebakend door de Brusselse steenweg, Mysteriestraat, Victor Rousseaulaan, Jupiterlaan, Timmermansstraat, Alsebergse steenweg en Roosendaelstraat. Het fortuin van Zaman ging in 1884 abrupt verloren door een beurscrash. De industrieel Vimenet kocht het zuidelijk gedeelte van het domein en vestigde zich in het landhuis terwijl het noordelijk gedeelte van het domein in handen kwam van de *Société Anonyme des Villas de Forest* die het verkavelde tot de Hoopte Honderdwijk (infra). Tijdens de bouwwerken aan het nieuwe gemeentehuis tussen 1934 en 1938, werd het landhuis in gebruik genomen door de gemeentelijke diensten. Een tiental jaar later, in 1948, werd het gebouw afgebroken. Als glorieus getuige van het Zamanlandhuis, prijkt vandaag de monumentale poort aan de hoofdingang van het Dudenpark langs de Victor Rousseaulaan. Deze stond oorspronkelijk aan het einde van de *kasteelstraat* of de huidige Minervalaan.

Het voormalig landhuis van de ridder Wyns de Raucour, sd (kort na 1900) (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

Het landgoed Rouppe bevond zich op de *Wijngaerdberg* die ingenomen werd door de wijngaarden van de abdij van Vorst. Na tal van verkopen en erfenissen kwam het domein *Wijngaard* in handen van Charles-Victor de Bavay die er in 1850 een kasteel in neo-Vlaamse renaissancestijl liet bouwen door architect Jean-Pierre Cluysenaar. De volgende eigenaars, het koppel Fontaine-Vanderstraeten, vergrootten het domein aanzienlijk tot aan de grens met de gemeente Ukkel en voorzagen een omheiningmuur rondom het goed. Het kasteel werd in 1953 afgebroken. Enkele delen van de muur bestaan vandaag nog in de Fontaine Vanderstraetenlaan, de Biezenlaan en Denayerlaan.

Het kasteel op het domein *Wijngaard*, s.d. (Verzameling Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

De Bergwijk en de Wijngaardwijk

Het bestaan van de twee domeinen en het gemeentelijke kerkhof bemoeilijkten een grootschalige stedenbouwkundige ontwikkeling in de zones ten zuiden van het Dudenpark. Verschillende projecten ontstonden reeds vóór de ontmanteling van de landerijen en situeerden zich zowel rondom als binnenin de domeinen.

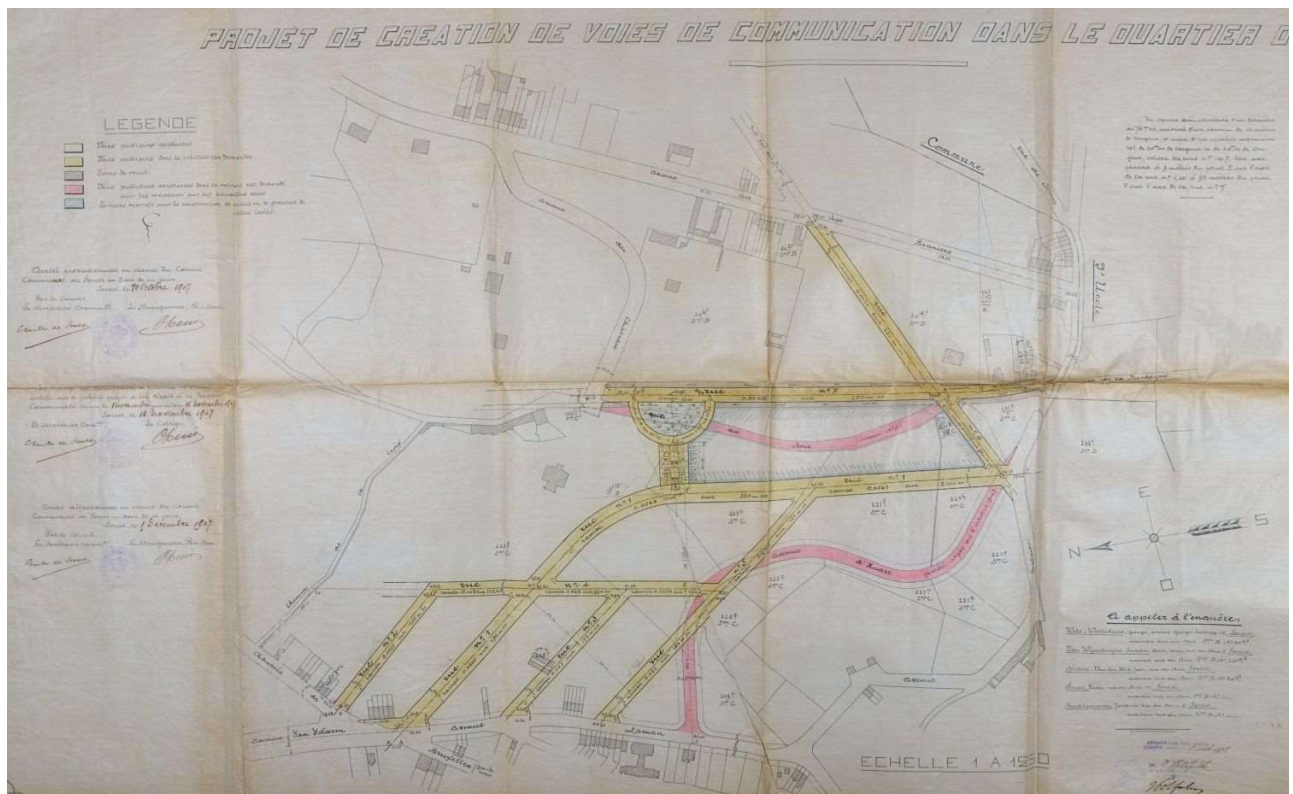
Ten oosten van de spoorweglijn werd het *Plan général d'alignement pour l'ouverture de rues dans le quartier de l'Est (dit de la Montagne)*, voorzien, goedgekeurd volgens KB van 05.10.1900. De reeds bestaande 19e eeuwse Monte Carlolaan (oude *Bergstraat*) en de nieuwe Zamanlaan dienden een vlottere verbinding te maken naar het station Vorst-Oost. Overige lanen, die het Fontaine-Vanderstraeten landgoed omcirkelden met een omheiningmuur, werden ofwel als nieuwe lanen aangelegd (Denayerlaan) ofwel verlengd (de laatste delen van de Haveskerckelaan of oude *Biesstraat* en de Fontaine Vanderstraetenlaan of oude *Kerkhoflaan*).

De Bergwijk bestaat uit een zeer heterogene architectuur gebouwd tussen het einde van de 19e eeuw en de jaren 1950-1960. De oudste huizen situeren zich in de de Haveskeckelaan, zoals bijvoorbeeld het landhuis op nr. 74 (1898). Burgerhuizen in eclectische stijl van kort vóór de Eerste Wereldoorlog en het interbellum vormen het merendeel van de bebouwing. Zo ontwierp architect Léon Delune in 1899 de twee huizen in eclectische stijl met neo-Vlaamse renaissance invloeden langs de Haveskerckelaan nr. 137, 139.

In 1901 liet de gemeente de *Hôpital Civil de Forest* in de Zamanlaan nr. 55-57-59 bouwen die vanaf 1916 in gebruik werd genomen als gemeentelijke school. Een tweede gemeentelijke school in modernistische stijl werd in 1973 in de Monte Carlolaan nr. 91 gebouwd (architecten Michel Boelens en Robert Wasterlain).

Het *Plan pour la création de voies publiques dans le quartier du Wijngaardveld*, goedgekeurd volgens KB van 17.08.1908, ontstond met de bedoeling een betere verbinding te maken tussen de Van Volxemlaan en de Domeinlaan of het hoge en lage gedeelte van de gemeente. Een reeks evenwijdige straten, waaronder de Wijngaardstraat en de Ukkelse laan liepen uit op de Bourgondiëstraat. De Ukkelse laan diende verder te lopen door het toen nog bestaande Zaman landgoed en langs de oostzijde voorzien te worden van een villawijk met sterk hellend park en monumentale trap met Belvédère. Dit laatste plan werd nooit uitgevoerd en in 1926 vervangen door het *Projet de prolongement de l'avenue Van Volxem et d'avenue reliant le quartier du haut à la place Saint-Denis*. Hierin werd de verlenging en verbreding van verschillende lanen voorzien waaronder de Bourgondiëstraat, de Zamanlaan en de Globelaan.

De typologie en stijl van de bebouwing in de Wijngaardveldwijk is gelijkaardig als deze in de Bergheidewijk en de Sint-Antoniuswijk en dateert uit twee bouwperiodes: het begin van de 20e eeuw en het interbellum. Aan de hoek van de Brusselse steenweg en de Mysteriestraat werd in 1911 de katholieke school *Institut Saint-Denis* gebouwd in een eclectische stijl (architect George Cochaux-Ségard).

Plan pour la création de voies publiques dans le quartier du Wijngaerdeveld, 1908 (GAV/OW 62).